

СУДОЧИНСТВО В НІЖИНЬСЬКОМУ ГРЕЦЬКОМУ МАГІСТРАТІ (ОСТАННЯ ЧВЕРТЬ XVIII - СЕРЕДИНА XIX СТ.)

Зростання суспільного інтересу до історичного минулого України та населення, яке мешкало на її теренах впродовж століть, сприяло збільшенню наукових досліджень на сучасному етапі. В ході історичного процесу, територія України перебувала під владою сусідніх держав, що наклало певний відбиток на процес формування законодавчої та правової системи нашої держави. Серед розвинених міст Речі Посполитої, які отримали магдебурзьке право, чільне місце посідав Ніжин. Тут був створений магістрат як орган міського самоврядування. Специфікою міста стало виникнення в останній чверті XVIII ст., поряд з вже діючим міським, іншого магістрату, який сформувався за національною ознакою. Ним став Ніжинський грецький магістрат. Саме тому цікаво дослідити яким чином здійснювалося судочинство та захищалися права членів грецької громади в цьому органі грецького самоврядування.

Метою статті є спроба проаналізувати судочинну та правозахисну діяльність Ніжинського грецького магістрату, визначити її вплив на розвиток ніжинської грецької громади в останній чверті XVIII - середині XIX ст.

Висвітлення історії Ніжинського грецького братства почалося ще з середини XIX ст. такими дослідниками як О. Шафонський, М. Сторожевський, О. Дмитрієвський, В. Савва, М. Стороженко, О. Федотов-Чеховський. Структуру органів судочинства дослідив у своїй роботі О. Шафонський, він розділив функції Ніжинського грецького, Ніжинського міського та Чернігівського губернського магістратів¹. Законодавчу базу та принципи організації суду грецького братства² висвітлив М. Сторожевський. В наукових працях О. Федотова-Чеховського особлива увага приділялась дослідженню надання прав та привілеїв грецькому братству українськими гетьманами, автор вивчав це питання на широкій джерельній базі та зробив порівняльну характеристику цих документів³. До законодавчих актів, що підтверджують права та привілеї ніжинських греків,

звертається в своїх дослідженнях В. Савва, він вивчав походження цих документів та їх історичне значення для історії Ніжинської грецької громади⁴.

На початку ХХ ст. дослідження ніжинської грецької громади проводили М. Плохинський, В. Ейнгорн та К. Харлампович. Значну увагу дослідженням суду грецького братства приділив М. Плохинський, в своїй праці він наголошує на відсутності принципової різниці у діяльності Суду грецького братства та Ніжинського грецького магістрату⁵. Значний внесок у висвітлення історії Ніжинської грецької громади зробив К. Харлампович. Він дослідив історію виникнення судової справи у греків та розмежував функції грецького магістрату, визначив серед основних правозахисну та судочинну⁶.

В радянській історіографії питання судочинства в Ніжинському грецькому магістраті майже не досліджувалися, але такі дослідники, як Т. Вігерич⁷, М. Петровський⁸ значну увагу приділяли історії самоврядування Ніжина, наданню місту магдебурзького права. Вони наголосили, що саме історичний досвід міського самоврядування в Ніжині наклав відбиток на виникнення ніжинського грецького братства з органом грецького самоврядування. Дослідження І. Бисько⁹ стосувалося надання ніжинським грекам прав та привілеїв гетьманськими універсалами та їх підтвердженням грамотами російських імператорів. Також автор торкається процесу створення Суду грецького братства та Ніжинського грецького магістрату.

Дослідження історії ніжинської грецької громади тривають і сьогодні. Однак в сучасних розробках недостатньо приділено уваги висвітленню деяких аспектів з історії судочинства та захисту прав греків в Ніжинському грецькому магістраті, не дана оцінка цієї роботи. Висвітленням історії судочинства ніжинських греків та захисту їх прав, частково займаються О. Пилипенко¹⁰, І. Костенко¹¹ та ін. Робота О. Пилипенка стосується історії виникнення та розвитку ніжинської грецької громади, проте, деякі питання судочинства та захисту прав братчиків в грецькому магістраті залишилися поза межами дослідження. У своїх розробках І. Костенко звертається до аналізу уставу Ніжинського грецького братства та питань самоврядування, але всі розробки ведуться в контексті інших питань історії розвитку грецької громади.

Таким чином, огляд історіографії свідчить про те, що деякі проблеми теми залишаються недостатньо висвітленими, а дослідження судочинної та правозахисної функції Ніжинського грецького магістрату, наслідки цієї діяльності у розвитку грецької громади, носить більш описовий, ніж аналітичний характер. Саме тому багато аспектів в діяльності зазначеного органу грецького самоврядування потребують подальшого вивчення та більш повного висвітлення.

Джерельну базу статті складають документи з багатотомного видання Повного зібрання законів Російської імперії, матеріали Державного архіву Чернігівської області, актові матеріали з історії ніжинського грецького братства.

Зростання чисельності греків в Ніжині, в середині XVII ст., було пов'язано з наданням гетьманом Богданом Хмельницьким у травні 1657 р. універсалу, за яким вони отримували значні права та привілеї. Підвищення Ніжина як центра посередницької торгівлі створило сприятливі умови для виникнення грецької громади. Майже за 150 років свого існування грецька громада в Ніжині пройшла декілька етапів у своєму розвитку - від релігійного братства до купецької корпорації. Значним досягненням у розвитку грецької громади було надання права мати власний орган судочинства, який увійшов в історію під назвою Суду грецького братства.

Російська імператриця Катерина II в останній чверті XVIII ст. започаткувала низку державних реформ, які безпосередньо вплинули на організацію діяльності Ніжинської грецької громади. Наслідком губернської реформи в Російській імперії було припинення діяльності всіх присутніх місць та за Городовим положенням від квітня 1783 р. Суд грецького братства був скасований. Греки, на рівні з іншими мешканцями міста, підпадали під юрисдикцію Ніжинського городского магістрату, який відав усіма адміністративними питаннями. Такий стан не міг задовольнити ніжинських греків, тому вони наполегливо просили імператрицю підтвердити їх права та привілеї.

Жалуваною грамотою, наданою ніжинським грекам Катериною II у вересні 1785 р., зазначалося, що замість Суду грецького братства, грекам призначено мати Ніжинський грецький магістрат. Крім цього, підтверджувався особливий стан греків у Ніжині, закріплювалися їхні привілеї. В цьому документі виділялися такі пункти, які в подальшому корегували діяльність грецької громади в Ніжині, а саме: 1) імператриця

підтверджувала всі права і привілеї, які були надані грецькій громаді Ніжина гетьманськими універсалами та царськими грамотами до 10 лютого 1775 р.; 2) греки звільнялися від податків, постоїв, позик підвід й особистої служби; 3) братчики повинні були брати участь у поліцейських та благочинних справах, підтримувати чистоту міста, але їх заборонялося обтяжувати більше, ніж інших громадян міста; 4) замість суду грецького братства 21 квітня 1785 р. статтею 127 Городового положення, призначалося мати "особый их магистрат, в который избирать им бургомистров и ратманов из между себя, по установлениям, и производит дела на основании грамот их, и сему магистрату стоятъ под апелляциею Черниговского губернского магистрата"¹². П'ятим пунктом зазначеної грамоти заборонялося приймати представників інших народів до складу братства, щоб вони не ухилялися від податей та громадських зобов'язань¹³. Цей пункт був введений з приводу необумовленого зростання чисельності грецької громади протягом останніх двадцяти років. Так, підсумки ревізьких сказок 1782 р. довели, що до складу грецької громади в Ніжині крім 408 греків чоловічої статі та 357 осіб жіночої, були приписані 143 особи інших національностей¹⁴.

На відміну від грецького суду, основною функцією якого було судочинство цивільних справ, магістрат значно розширив сферу своєї діяльності. Крім судочинства, він вирішував питання захисту прав греків, займався освітньою, фінансово-господарчою та благодійною діяльністю. Ніжинський грецький магістрат існував на кошти членів грецької громади, а також за рахунок плати з греків, які вступали до російського підданства¹⁵. Крім цих надходжень, магістрат отримував платню за надання квитків на право торгівлі та свідоцтв про грецьке походження, про відсутність боргів у ніжинських греків, які готували документи для виїзду за кордон тощо¹⁶. Виникнення магістрату для грецького населення стало гарантом закріплення їх привілеїв та прав у Ніжині. Під його юрисдикцію підпадали не лише питання судочинства та торгівлі, а й благодійна, фінансово-господарська та освітня діяльність. Негативним фактором для розвитку грецької громади була неоднозначна реакція ніжинського купецтва, що чинило перешкоду грецьким купцям у торгівлі¹⁷.

Архівні документи зберігають матеріали судочинних процесів, в яких брали участь ніжинські греки. Функції суддів у грецькому магістраті виконували два бургомістри та чотири ратмани, які обиралися кожні три роки і затверджувалися на цих посадах

начальником губернії¹⁸. Грецький магістрат розглядав справи у відповідності до отриманих грамот. Рішення суду можна було апелювати до Чернігівського губернського магістрату¹⁹. Неодноразово греки зверталися до грецького магістрату для розв'язання суперечливих питань, в пошуках захисту їх прав та привілеїв не лише від свавілля чиновників, а й від самих братчиків. Однак, під судочинство грецького магістрату підпадали лише цивільні справи.

Одним з найгостріших питань в діяльності Ніжинського грецького магістрату було питання про його судову юрисдикцію. При організації судочинства виникали проблеми з приводу того, яка саме установа повинна розглядати цивільні справи між греками та іншими купцями. Часто траплялося так, що позов на грецьких купців від росіян та українців поступав не у грецький магістрат, де повинні були вирішуватися всі цивільні судові справи, в яких брали участь греки, а до Ніжинського міського магістрату. Це призводило до порушення їх прав та привілеїв. Скарги на свавілля чиновників направлялися греками до Чернігівського губернського намісництва. Прикладом цього є проханням в 1791 р. членів Ніжинського грецького магістрату до Чернігівського генерал-губернатора Михайла Кречетнікова про надання Чернігівському губернському магістрату "подання". Вони прагнули, щоб міський ніжинський магістрат не розпочинав судовий розгляд справ у позовах інших людей на греків (крім кримінальних та розшукових справ), "а быть им судимыми по ведомству их в греческом магистрате"²⁰. Це прохання було пов'язане з позовом курського громадянина Івана Голікова від його повіреного Миколи Виходцевського, на греків Івана Ламутку та Хаджи Афанасія Бабалютія, з приводу боргових претензій. Обставини цієї справи були розглянуті у міському магістраті, а ні в грецькому. Греки, які звернулися зі скаргою до губернського магістрату, у підтвердження своїх слів приводили пункти жалованої грамоти Катерини II від 1775 р., за якими: Генеральному суду заборонялося втручатися в братські справи; для вирішення важливих питань і позовів вищою інстанцією була Малоросійська Колегія; у випадку суперечок греків з іншими людьми, греки притягують їх до державних закладів, а росіяни греків - до братського суду²¹. Тобто, не дозволялося ніжинському магістрату судити греків за позовами на них інших народів, а тільки між собою та челяддю їх. Однак, в розгляді цієї справи від 1791 р., члени грецького магістрату звернули увагу губернатора до прецеденту 1787 р., коли на скаргу чернігівської міщанки Варвари Цибульської на греків, мешканців Ніжина, Трандафіла Доболя, Стоматія Економова та Зоя Андрєєва за ухилення їх від повернення грошей,

що їй належали, губернський магістрат наказав саме грецькому розглядати цю справу²². У своєму проханні до чернігівського губернатора братчики наголошували на потребі справляти судочинство в цивільних справах з іншими людьми в ніжинському грецькому магістраті.

Указ Чернігівського намісницького правління став відповіддю на прохання членів грецького магістрату. Це суперечливе питання було розглянуто в правлінні того ж 1791 р. Так, у випадку виникнення потреби розв'язання комерційних справ між купцями Ніжина та греками, дозволялося вирішувати ці питання за купецькими звичаями. В інших випадках необхідно було звертатися як першим, так і другим до належних законом місць. "Разбору греческого нежинского магистрата подлежат одни те дела, где грек с греком или с челядью своею по купечеству требуют онаго, ежели же греки с российскими или российские люди с греками дела имеют, то им ведаться в надлежащих местах по законам; поручил тот губернский магистрат дела в частных на греков исках городовому нежинскому магистрату"²³. Таким чином, указом намісницького правління від 1791 р., наданому Ніжинському міському магістрату, заборонялося порушувати права та привілеї ніжинських греків. Право розглядати позови інших людей на греків та здійснювати суд у справах між греками дозволялося Ніжинському грецькому магістрату.

Значна кількість справ, що розглядалися в грецькому магістраті, здебільшого стосувалися справ комерції: невиплаті боргів за векселями та обліками, збанкрутуванню, випадкам шахрайства тощо.

Траплялися випадки непорозуміння між ніжинськими греками і громадянами Греції. Прикладом цього є справа 1837 р. Вона була пов'язана з позовом грецького купця Миколи Зосима на ніжинського грека Георгія Шамату про повернення кредиту, що становив 7424 карбованців. Ця справа досить незвичайна, тому що Микола Зосим намагався повернути ці гроші не для себе, а для ніжинського грецького магістрату, "ибо всю ту сумму пожертвовал он на богоугодные дела и поручил оному магистрату употребить согласно сему назначению"²⁴. Значно частіше грецький магістрат розглядав справи між ніжинськими греками. Прикладом цього є справа 1800 р., по якій до грецького магістрату від грека Христофора Котопулія надійшов позов на грека Петра Конкурсона, який заборгував 4000 карбованців²⁵. Невипадково, що дуже розповсюдженими справами в грецькому магістраті були саме боргові, тому що основною діяльністю ніжинських греків була торгівля.

Однією з найгостріших тем буття грецької громади в Ніжині було порушення їх прав та привілеїв міськими чиновниками. Пунктами гетьманських універсалів греки звільнялися від постоїв, однак, цей привілей часто порушувався. Невдоволення мешканців міста правами греків ставали приводом до неправомірних дій. Відомий випадок, коли сама імператриця Єлизавета Петрівна наголошувала на цьому своїм указом від 1743 р.: "никакова озлоблення не чинить, всякия распри их купеческия между собою и служителями их, oprичь розыскных дел, самим им разсуждать, а Полковнику Нежинскому с Старшиною полковою, и никому в те их разсудки и расправы не вступать, и перешкоды не чинить, и никакого бесчестия и насильства им не наносит, и к городowym делам ни к каким их не употребляют, но токмо де с прошлых лет даже до ныне противно оной грамоты в дома их постои ставлены, а другие сами у них квартирующие насильно ставились, подводы браны, и прочие утеснения им учинены были"²⁶. Скарги про порушення прав греків місцевими чиновниками продовжували надходити. Під час перебування господаря за межами міста у грецькі двори ставилися постої. Такі дії накладали тягар на грецькі родини та спонукали їх шукати захисту в Ніжинському грецькому магістраті.

Магістрат відав справами, пов'язаними з майном та грошима померлих греків. Однією з функцій магістрату було врегулювання питань з родичами та кредиторами померлого. При відсутності прямих спадкоємців, грецький магістрат займався розшуком родичів й за межами Ніжина. У випадку відсутності заповіту, магістрат розподіляв майно між родичами. Часто в своїх заповітах греки залишали гроші бідним грекам, чим значно підтримували членів своєї громади. Прикладом може стати справа 1857 р., за яким в заповіті грека Апоксілія Ксїди, крім його прямих нащадків, згадувалися збіднілі грецькі сімейства, яким він заповідав "200 рублей да 100 рублей серебром на приданное двум самобеднейшим девицам из греческой фамилии"²⁷. У випадках існування неповнолітніх нащадків, судом призначалися опікуни над майном та грошима. Ніжинський грецький магістрат завідував фінансами громади, повинен був вирішувати різні питання, пов'язані з розподілом майна по заповітах. Дуже часто заможні греки були власниками майна за межами Ніжина, і після їх смерті магістрат вирішував питання про повернення цього спадку до міста. Дії

грецького магістрату у фінансових справах, були направлені на збереження та захист прав кожного з членів грецької громади, будь то кредитор чи спадкоємець, або член бідної грецької родини.

На підставі указу Сенату 1831 р., Ніжинському грецькому магістрату дозволено було видавати паспорти російськوپідданим грекам, що від'їжджали за кордон у справах торгівлі. В тих випадках, коли ніжинські греки мали борги, магістрат відмовляв у наданні паспорту без дозволу на виїзд кредиторів. Деякі з греків вже не поверталися до Ніжина, залишаючись в Москві, Одесі, інших містах Російської імперії чи за кордоном. Крім паспортів, магістрат надавав членам громади довідки про грецьке походження. Так, магістратом у 1837 р. була надана довідка гречині Олені Вертадієвій, в тому що вона народилася в законному шлюбі та була в складі ніжинської грецької громади за ревізією 1795 р²⁸. Отже, грецький магістрат пильно слідкував за тим, щоб правами та привілеями ніжинських греків користувалися лише дійсні члени грецької громади: греки за походженням, народжені від греків у законних шлюбах, члени їх родин та російськوپіддані греки.

Досі залишаються нез'ясованими стосунки ніжинського грецького магістрату з духовенством. За часів існування суду грецького братства духівництво також підпадало під його юрисдикцію. Хоч служителі культу не були членами грецької громади, однак мали в Ніжині нерухоме майно. Керівництво грецького магістрату вважало їх своїми підлеглими у громадських справах, та духовенство з цим не погоджувалося. Це видно з справи 1837 р., коли до грецького магістрату звернувся один з ратманів цього ж магістрату зі скаргою на служителя грецької церкви Епітропа Стефанєєва. У проханні грецького ратмана "по своей обязанности явиться в церковь для встречи Его Сиятельства" генерала губернатора графа Строганова, священиком було відмовлено²⁹. За архівними даними у 1813 р., Ніжинським грецьким магістратом був організований переїзд до Ніжина священика Стефана Іванова³⁰. Грецький магістрат у багатьох випадках був представником церковних інтересів грецької громади. Він відав питаннями запрошення до грецьких церков священнослужителів з Греції, надання їм паспортів тощо.

Реорганізація місцевих органів влади, започаткована російським імператором Олександром II, поставила крапку в діяльності органу грецького самоврядування. У 1864 р. вводилися

губернські та повітові земства, які відали лише господарчими питаннями. Судова реформа 1864 р. вводила нову систему судочинства. Ліквідація магістратів та ратуш з 1866 р. поставила під загрозу існування Ніжинського грецького магістрату. Судові справи, що розглядалися в грецькому магістраті з 1866 р. були передані до Ніжинського повітового суду та Чернігівської палати цивільного суду.

Існування Ніжинського грецького магістрату було припинено указом Міністерства Внутрішніх справ від 16 січня 1872 р. за № 1586³¹. Оголошення цього указу ніжинським грекам відбулося через Ніжинське міське поліцейське управління 9 лютого 1872 р. Цим указом було відмовлено ніжинським грекам у спробі створити замість Ніжинського грецького магістрату, так званого "Отдельного упрощеного управління"³², який мав розглядати суто господарські справи. Розгляд цих справ підпадав під юрисдикцію Загального Міського управління. Протягом тривалого часу членами грецької громади виступали за збереження Ніжинського грецького магістрату.

Таким чином, організація в Ніжинському грецькому магістраті суду та захисту прав членів громади, мала велике історичне значення. Протягом майже ста років здійснювалось судочинство цивільних справ ніжинських греків. Їх магістрат намагався бути гарантом справедливого вирішення багатьох проблем, в яких брали участь братчики. Правозахисна діяльність стала однією з головних функцій Ніжинського грецького магістрату. Завдяки їй було вирішено низку суперечливих питань з життя та діяльності греків, забезпечувався їх правовий захист від свавілля місцевих чиновників. Попри це, існування органу грецького самоврядування в Ніжині на той час не знайшло належного місця в судовій системі Російської імперії. Реформування Олександром II всіх органів влади, введення загальноросійської адміністративно-територіальної системи управління наклало певний негативний відбиток на подальше існування не тільки органів грецького самоврядування, воно поставило під загрозу саме існування грецької громади в Ніжині.

Annotation

This article throws light upon the activity of Greek Nizhen magistracy as a body of local authorities legal and juridical are observed.

Анотація

В статті висвітлюється судочинна та правозахисна функції Ніжинського грецького магістрату. Робиться оцінка значення діяльності цього органу грецького самоврядування для історії ніжинської грецької громади.

- ¹ Шафонский А. Черниговское наместничество. Топографическое описание. Нежин. - Ч. 1-2. - К, 1851. - 449 с.
- ² Сторожевский Н. К. Нежинские греки. - К, 1863. - 32 с.
- ³ Акты греческого Нежинского братства списанные и изданные проф. А. Федотовым-Чеховским. К, 1884. - 82 с.
- ⁴ Савва В. Материалы из архива Нежинских греческих братств и магистрата. - Вып. 1. - Нежин, 1908. - 53 с.
- ⁵ Плохинский Н. М. Иноземцы в старой Малороссии / Труды XII археологического съезда в Харькове, 1902. - Т. 2. - М, 1905. - 346 с.
- ⁶ Харлампович К. До історії національних меншостей на Україні. Грецька колонія в Ніжині (XVII-XVIII ст.). Нарис В. Ніжинські греки й торгівля // Записки Історико-філологічного Товариства Андрія Білецького. - Вип. III, 2000. - С. 87-159.
- ⁷ Вігерич Т. Надання Ніжину Магдебурзького права // Під прапором Леніна. - 1965. - 29 грудня. - С. 2.
- ⁸ Петровський М. Надання Ніжину Магдебурзького права у 1625 р. // Чернігів і Північне Лівобережжя. - К, 1928. - С. 301-314.
- ⁹ Бисько І., Шуст В. Універсали Ніжину // Український історичний журнал. - 1966. - № 11 - С. 118-119.
- ¹⁰ Пилипенко О. Є Виникнення та діяльність Ніжинського грецького братства (50-ті рр. XVII - кін. 60 рр. XIX ст.). - К, 1996. - 22 с.
- ¹¹ Костенко І. Грецьке самоврядування: сторінки історії // Ніжинський вісник. - 1993. - 25 лютого
- ¹² ПСЗ. -1-е собрание. - Т. XXII . № 16188.
- ¹³ ПСЗ. -1-е собрание. - Т. XXII. № 16250.
- ¹⁴ Сторожевский Н. Нежинские греки. - К, 1863. - С. 14
- ¹⁵ Державний архів Чернігівської області (далі - ДАЧО). - Ф. 101, оп. 1, спр. 3573, арк. 14.
- ¹⁶ Там само. - Спр. 3967, арк. 1 зв.
- ¹⁷ Там само. - Спр. 4203, арк. 4.
- ¹⁸ Там само. - Спр. 4070, арк. 4 зв.
- ¹⁹ Сторожевский Н. Нежинские греки. - К, 1863. - С. 13
- ²⁰ ДАЧО. - Ф. 101, оп. 1, спр. 250, арк. 6.
- ²¹ Харлампович К. Грецька колонія в Ніжині в її минулому у (XVII-XVIII ст.). - С. 28.
- ²² ДАЧО. - Ф. 101, оп. 1, спр. 250, арк. 6 зв.
- ²³ Там само. - Спр. 221, арк. 2.
- ²⁴ Там само. - Спр. 3549, арк. 1.
- ²⁵ ДАЧО. - Ф. 101, оп. 1, спр. 405, арк. 4.
- ²⁶ Там само. - Спр. 4117, арк. 9.
- ²⁷ Там само. - Спр. 4123, арк. 21 зв.
- ²⁸ ДАЧО. - Ф. 101, оп. 1, спр. 558, арк. 3.
- ²⁹ Там само. - Ф. 101, оп. 1, спр. 588, арк. 25.
- ³⁰ Там само. - Спр. 3445, арк. 20.
- ³¹ Там само. - Спр. 4192, арк. 11.
- ³² Там само. - Арк. 11 зв.